

CZU: 94:339.5 (438+478)"17"

**PROBLEMA RELAȚIILOR COMERCIALE DINTRE ȚARA MOLDOVEI ȘI POLONIA
ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA REFLECTATĂ
ÎN IZVOARELE ISTORICE ALE EPOCHI**

Valentin ARAPU

Universitatea de Stat din Moldova

În articolul de față sunt investigate principalele izvoare istorice care reflectă problema relațiilor comerciale dintre Țara Moldovei și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Izvoarele istorice sunt prezentate prin prisma gradului de obiectivitate și de relevanță în cercetarea problemei enunțate.

Cuvinte-cheie: izvoare istorice, surse documentare, izvoare narative, note de călătorie.

**THE PROBLEM OF COMMERCIAL RELATIONS BETWEEN THE MOLDAVIAN PRINCIPALITY
AND POLAND ON THE SECOND HALF OF THE XVIII CENTURY REFLECTED IN THE
HISTORICAL SOURCES OF EPOCH**

This article explores the main historical sources that reflect the issue of trade relations between the Moldavian Principality and Poland in the second half of the 18th century. Historical sources are presented in terms of the degree of objectivity and relevance in the research of the stated problem.

Keywords: Historical sources, documentary sources, narrative sources, travel notes.

Formularea problemei

Fiecare investigație științifică în domeniul științelor istorice are ca suport anumite izvoare, documente, în baza cărora se și scrie istoria. Analiza informației dintr-o sursă istorică reprezintă o parte integrantă a oricărei investigații științifice. Procesul de formare a unui izvor istoric are în primul rând un caracter informațional. Sursele istorice nu sunt create inițial în postura de izvoare, ele devin izvoare în anumite circumstanțe, când nimeresc în raza unor preocupări științifice. În viziune mai largă, izvorul istoric reprezintă orice reminiscență din trecut care descrie istoria comunității umane. În același timp, izvorul istoric este un rezultat, un produs al activității umane care reflectă viața în toate manifestările ei din trecutul mai îndepărtat sau apropiat al umanității. Izvorul istoric reprezintă prin sine și o amprentă, o radiografie a unui sau mai multor fapte și evenimente istorice din trecut.

Fiecare clasificare a surselor istorice scrise poartă un caracter relativ, deoarece în știința istorică nu a fost elaborat un criteriu unic pentru clasificarea generală a izvoarelor, inclusiv pentru epoci cronologice mai reduse în timp. Au fost elaborate multiple sisteme de clasificări, fiecare din ele având la bază anumite criterii de ordin economic, politic, social, psihologic, geografic, cronologic etc. Indiscutabil rămâne faptul că orice clasificare elaborată are un caracter convențional și nu poate acoperi toată varietatea de surse istorice, deoarece înseși tipurile de izvoare se perfecționează în permanență, dând naștere la noi genuri și modalități de codificare și fixare a informației.

Clasificarea izvoarelor

Problema privind relațiile comerciale dintre Țara Moldovei și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea este reflectată în sursele istorice ale epocii, pe care, la rândul lor, le clasificăm, în funcție de gradul de obiectivitate, în următoarele genuri: cărțile și hrisoave domnești adresate instituțiilor centrale și teritoriale, sămile vistieriei Țării Moldovei, actele gestionare, documentele privitoare la dezvoltarea unor ținuturi și localități, documentele statistice, narațiunile istorice interne și din afară, rapoartele consulare și corespondența diplomatică străină, notițele călătorilor străini.

În cazul nostru, hotarul de delimitare a unor surse scrise de altele este flexibil, și aceasta din mai multe considerente. Primul dintre ele constă în faptul că o bună parte dintre cercetătorii care s-au preocupat de editarea izvoarelor nu și-au pus drept scop o delimitare strictă a surselor după gradul de obiectivitate sau conținutul tematic al informațiilor oferite de sursele istorice. Cel de-al doilea considerent reiese din însuși conținutul

izvoarelor. De exemplu, un hrisov domnesc poate să expună nu doar o poruncă a domnului țării, dar să ofere și anumite informații de ordin gestionar, social, patrimonial, economic, geografic, uneori etnic și confesional. Notițele călătorilor străini vizează mai multe aspecte ale vieții locuitorilor țării în plan geografic, demografic, statistic, politic, economic, militar, cultural, confesional. Anume astfel de exemple pot fi oferite, cu prisosință, la fiecare dintre genurile surselor istorice scrise menționate; în același timp, în fiecare izvor în parte predomină un anumit tip de informație care și stă la baza acestei delimitări.

Sursele documentare

Cărțile și hrisoavele domnești au fost publicate în mai multe colecții documentare, primele dintre ele fiind îngrijite de către Nicolae Iorga [1]. Dintre ultimele documente de acest gen remarcăm volumul coordonat de către academicianul Demir Dragnev [2]. Volumul cuprinde documente interne inedite, în special cărți domnești, zapise, mărturii hotarnice și recipise de plată.

O categorie aparte de surse istorice o constituie lucrările de natură statistică, economică, fiscală, în special sămăle vistiriei Țării Moldovei. Publicarea sămăle vistiriei Moldovei, datate cu cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, de către cercetătorul Gh.Ghibănescu [3] reprezintă una dintre contribuțiile notorii ale științei istorice din perioada interbelică. În perioada mai apropiată, sămăle vistiriei Țării Moldovei au fost publicate de către distinsul profesor ieșean Ioan Caproșu [4], dumnealui aparținându-i și editarea valoroaselor documente culese din arhivele străine [5], a actelor cu caracter statistic [6] și a documentelor privitoare la istoria orașului Iași [7]. Importanța acestor documente este inestimabilă, deoarece ele cuprind informații prețioase de ordin financiar și economic, reflectă veniturile și cheltuielile statului, sistemul de impozitare și de prestație a dărilor și taxelor comerciale.

Dintre multiplele acte interne evidențiem colecția de documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea în Țara Moldovei [8]. Alcătuitorii acestui volum (cercetătorii Vasile Mihordea, Ioana Constantinescu, Corneliu Istrati) au analizat un vast material documentar care cuprinde diverse aspecte ale dezvoltării relațiilor agrare, dintre care pentru investigația noastră interes prezintă în mod special actele în care sunt reflectate culturile agricole practicate și produsele agrare destinate exporturilor.

Numeroase acte gestionare, axate în special pe participarea reprezentanților comunității evreiești la tranzacțiile comerciale moldo-polone, au fost publicate de către Lazăr L.Rosenbaum [9], L.Benjamin, M.Spielmann, S.Stanciu [10]. Negustorii evrei erau stabiliți într-un număr mare în orașele din Țara Moldovei și din Polonia, realizând astfel, în virtutea deprinderilor și tradițiilor seculare, un volum important din cadrul schimburilor comerciale bilaterale. De altfel, documentele publicate de către autorii nominalizați atestă că predilecția etnicilor evrei pentru comerț și meșteșuguri era alimentată și încurajată de legislația locală care nu le permitea să procure pământ, ci doar numai să-l ia în arendă.

Acte și documente de ordin gestionar au fost publicate în seria dedicată istoriei economice [11] și în colecțiile cercetătorilor P.Mihailovici [12], Ioan Murariu [13], Dan Rîpă-Buicliu, Nicolae Vasilescu-Capsali [14], Mihail Guboglu [15]. Ținem să evidențiem în mod special documentele ce se referă la istoria economică, selectate și publicate de către Ioan Murariu. Sursele analizate de către autor reflectă cu lux de amănunte prețurile la mărfurile și produsele comercializate la piețele și târgurile din țară în perioada cronologică care ne preocupă. Un avantaj al prezentării acestor surse îl constituie faptul că pot fi comparate prețurile la mărfuri și produse în diferite perioade cronologice, făcând posibilă și analiza majorărilor sau reducerilor prețurilor în strânsă dependență de circumstanțele de ordin militar, politic, economic sau în dependență de factorii naturali și anotimpurile anului.

Cercetătorul Dumitru Z.Furnică a publicat două colecții valoroase de documente comerciale [16]. Importanța acestor culegeri documentare rezidă în gradul înalt de obiectivitate a informației oferite de către alcătuitorul pentru analiza ulterioară a cercetătorilor, accentele punându-se pe izvoarele ce vizează istoria comerțului românesc.

O importanță majoră pentru investigațiile noastre au izvoarele care se referă la dezvoltarea unor ținuturi și localități din Țara Moldovei. În acest context menționăm patrimoniul documentar din Suceava [17], Orhei [18], Lăpușna [19], Câmpulung Moldovenesc [20] și din toată Bucovina [21]. Colecțiile documentare cu privire la istoria localităților se caracterizează prin diversitatea și complexitatea lor, reflectă informații prețioase de ordin politic, economic, social, confesional și cultural.

Izvoarele diplomatice externe alcătuiesc un patrimoniu documentar aparte prin numărul mare și informația variată de acte provenite din cancelariile curților de la Viena, Sankt Petersburg și Constantinopol. Documen-

tele turcești în care sunt reflectate multiple aspecte ale istoriei principatelor dunărene au fost publicate în colecții separate de către cercetătorii Mustafa A.Mehmed [22] și Valeriu Veliman [23]. Importanța acestor culegeri documentare constă în faptul că informația pe care o conțin poate fi comparată cu cea din alte surse interne sau externe, stabilindu-se astfel gradul de obiectivitate al surselor istorice menționate.

Corespondența diplomatică străină și actele consulare au fost publicate în diverse colecții documentare culese de către Eudoxiu Hurmuzaki [24], Nicolae Iorga [25] și Alexandru Ciorănescu [26]. Importanța acestor genuri de izvoare istorice scrise este incontestabilă, deoarece în ele sunt reflectate bătăliile din culisele marilor case europene pentru a-și asigura prezența și dominația, inclusiv economică, în spațiul sud-est și central european.

Izvoarele narative

Sursele narative interne, inclusiv cele alcătuite în formă de cronică, aparent manifestă un grad mai sporit de subiectivism, dar în același timp ele reprezintă un vădit interes științific prin faptul că unii autori au relatat evenimentele esențiale fără a le da o oarecare apreciere, astfel manifestând o atitudine nepărtinitoare. Naratiunile istorice de epocă oferă informații mai modeste în ceea ce privește evoluția economică și schimburile comerciale cu alte state; în schimb, ele abundă în expuneri de ordin politic, în special schimbările la domnie, războaie, partaje și rapturi teritoriale [27]. Informații de acest gen sunt oferite în „Cronicul protosinghelului Naum Rîmnicianu”, care nu a trecut cu vederea și problema împărțirilor teritoriale ale Poloniei [28]. O altă sursă narativă, *Cronica Ghiculeștilor*, are un statut de „scriere de familie”, oferind informații de ordin politic, social și cultural din istoria Țării Moldovei între anii 1695 și 1754 [29]. De altfel, genul cronicăresc își pierde din ponderea sa de altădată în favoarea scrierilor istoriografice propriu-zise.

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea a fost elaborată o lucrare, care prin valoarea sa și informațiile oferite a depășit limitele temporale ale epocii sale. Această narațiune savantă și complexă a fost realizată de către ilustrul cărturar Dimitrie Cantemir în anul 1716 sub titlul *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae* [30]. Autorul a descris țara din punct de vedere geografic, urmând în continuare o expunere „politică” în care a prezentat instituțiile de stat, structura socială, ocupațiile și tradițiile locuitorilor, limba și scrierea moldovenilor, situația bisericii din principat. Pentru investigațiile noastre sunt importante informațiile oferite de către D.Cantemir în privința dezvoltării anumitor ramuri ale economiei, practicării comerțului de către străini și localnici, prezenței unor stereotipuri față de pătura negustorilor și a persoanelor cu spirit întreprinzător.

Dintre izvoarele narative externe evidențiem cronicile turcești din epocă și descrierile călătorilor străini. Deși cronicarii turci au reflectat anumite aspecte ale vieții politice și economice din Țara Moldovei și din Polonia într-o manieră tendențioasă, cu certitudine, ele reprezintă o importantă sursă de documentare pentru cercetători. În acest context se înscrie cronicarul Ahmed Vasîf Efendi, considerat și istoriograf oficial al Imperiului Otoman. Autorul osman și-a intitulat lucrarea „Fapte bune și știri adevărate” (*Mehasin-ül-âsâr ve hakayik-ül-ahbar*), descriind principalele evenimente din perioada anilor 1752-1775 [31]. Cronicarul a redat în detalii războiul ruso-turc din anii 1768-1774, inclusiv impactul lui asupra principatelor dunărene, mazilirea și numirea domnilor.

Un alt cronicar turc, Ahmed Asîm Efendi, cunoscut și sub numele *Mütercim* („Traducătorul”), în lucrarea sa intitulată *Tarih* a tratat evenimentele dintre anii 1787 și 1808 [32], în special ostilitățile cu Austria și Imperiul Rusiei, schimbările la domnie în Țara Moldovei și în Țara Românească.

Note de călătorie

Un caracter aparte au descrierile călătorilor străini care ne-au vizitat în perioada respectivă. Spre deosebire de alte țări din spațiul sud-est european, care au fost destul de izolate pentru circulația călătorilor străini, Țara Moldovei a fost deschisă pentru călătorii interesați de a o cunoaște: oameni politici, militari, savanți, diplomați, misionari, aventurieri și simpli călători. Descrierile narative ale străinilor au fost realizate sub forma unor notițe și jurnale de călătorie, observații istorice și geografice, istorii, memorii și scrieri memorialistice. Notițele de călătorie reprezintă un gen narativ de izvoare istorice care abundă în detalii și observații asupra Țării Moldovei, descriind așezările urbane și rurale, relieful, clima, bogățiile solului, obiceiurile și tradițiile băștinașilor, ramurile de bază ale economiei.

Un șir de călători care ne-au vizitat și-au immortalizat impresiile sub forma unor scrieri cu un caracter memorialistic. Izvoarele memorialistice constituie un gen aparte de izvoare istorice scrise, marcate, ca și notițele zilnice sau epistolele, de un grad sporit de subiectivism. Operele memorialistice sunt originale prin faptul că

aparțin participanților nemijlociți la evenimente, sunt scrise la o etapă de maturitate a autorilor, reflectând în mod prioritar punctul lor de vedere asupra unor sau altor evenimente. Gradul de obiectivitate al memoriilor depinde în mare măsură de imparțialitatea autorului, de ponderea persoanei sale în cadrul desfășurării evenimentelor, de funcția exercitată, de accesul la informațiile oficiale și, nu în ultimul rând, de nivelul de instruire și cultură al creatorului de memorii. Autorii scrierilor memorialistice pot fi divizați în două grupe mari: a) autori aflați în etate care și-au înșirat pe hârtie amintirile din tinerețe și din perioada de maturitate; b) autori care în baza unor documente temeinice și-au infiltrat biografia personală în șirul evenimentelor istorice majore pentru societate. Tratarea obiectivă a evenimentelor ține deja de modul de selectare a priorităților descrise sau omise de autor, de interpretarea și aprecierea unor etape mai dificile din trecut, iar critica este îndreptată de cele mai multe ori împotriva adversarilor și oponenților celui care alcătuiește memoriile. Lustruirea imaginii autorului memoriilor constituie latura cea mai subiectivă a acestui gen de izvoare istorice. Anume din acest considerent informațiile din scrierile memorialistice în mod obligatoriu urmează a fi comparate cu informațiile din alte surse istorice și utilizate în baza unei analize critice în cadrul investigațiilor științifice.

Un călător destul de exotic pentru ținuturile noastre a fost georgianul Iona Ghedevanișvili, ajuns mitropolit în țara sa de origine. Fiind însă bănuț de complicitate la o conspirație îndreptată împotriva suveranului său Iraclios, a fost destituit și a ales calea călătoriilor prin mai multe țări din Asia, Africa și Europa [33, p.435-438]. Iona Ghedevanișvili s-a aflat în Țara Moldovei din aprilie 1790 până la finele anului 1792. Teologul georgian a descris localitățile principale ale principatului, clima din regiune, moravurile și obiceiurile localnicilor, comerțul intern și extern, relațiile sociale și viața bisericească. În descrierea Țării Moldovei, autorul s-a bazat pe metoda comparativă și cea asociativă, găsind pentru fiecare obiect descris ceva asemănător și în Georgia sa natală.

Printre străinii care ne-au vizitat se remarcă Charles de Peyssonnel [34] (1727-1790), care a urmărit istoria Țării Moldovei în contextul preocupărilor sale pentru spațiul sud-est european. Tatăl său, tot cu numele de Charles, avocat de meserie, și-a început cariera diplomatică în calitate de secretar la ambasada Franței din Constantinopol (1735), devenind ulterior consul la Smirna, fiind ales și membru al Academiei Franceze de Inscricții și Arte Frumoase (1747), primind titlul de conte roman din partea papei Clement al XIII-lea. După moartea tatălui său (1757), tânărul Charles de Peyssonnel a fost numit consul al Franței pe lângă hanul Crimeii, iar din 1763 a îndeplinit funcția de consul francez la Smirna. Peyssonnel a efectuat observații arheologice pe țărmurile Mării Negre, adunând și importante surse istorice în baza cărora a elaborat lucrarea *Observations historiques et géographiques sur les peuples barbares qui ont habité les bords du Danube et du Pont-Euxin*. În capitolele XXIV și XXV autorul descrie istoria românilor de la întemeierea principatelor până la domnia fanarioților. Autorul francez a constatat faptul că domnii sunt aleși din sânul familiilor nobiliare de greci (Ghyka(sic), Mavrocordat și Racoviță. Aceste familii distincte pun tronurile la mezat și concurează între ele pentru putere. Charles de Peyssonnel descrie și economia principatului, remarcând că negustorii din Țara Moldovei exportă o cantitate mare de vite cornute mari, mai ales în Polonia, indicând cu meticulozitate chiar și prețurile la principalele produse și mărfuri comercializate. Deși nu a avut acces la izvoarele otomane și la sursele interne românești, informațiile lui Charles de Peyssonnel au constituit „un moment de pionierat în cunoașterea științifică a acestei zone, cu inerente erori, dar și cu opinii valabile până astăzi” [35, p.154].

O lucrare dedicată istoriei Țării Moldovei și Țării Românești aparține secretarului lui Grigore al III-lea Ghica, enciclopedist și filosof de formație, dar și agent secret – Jean-Louis Carra (1744-1793). Născut în localitatea franceză Pont de Veyle, Carra era de origine italiană, a avut o tinerețe aventuroasă, încălcând și legile franceze; anume din această cauză a fost nevoit să fugă de urmărire penală în Rusia. În timpul războiului ruso-turc din 1768-1774 l-a cunoscut pe diplomatul francez Durand de Distroff care l-a recomandat în calitate de receptor pentru copiii domnului Grigore Alexandru Ghica, care s-a aflat din 1769 în Rusia în calitate de prizonier și instalat pe scaunul Țării Moldovei la 28 septembrie 1774. Jean-Louis Carra l-a însoțit pe domnul țării, activând în calitate de secretar și educator al copiilor. La Iași el s-a afiliat lojei masonice fondate de către Le Doulx, baron de Sainte-Croix. Între timp, relațiile cu domnul țării s-au dereglat, Carra părăsind principatul în anul 1776 și poposind un timp în Polonia pentru ca în anul viitor să se întoarcă în Franța. Ulterior a îndeplinit funcția de ambasador al regelui Ludovic al XV-lea la Viena, a fost angajat al Bibliotecii regale, în timpul revoluției a activat în presa girondină. În cele din urmă, fiind deputat în Convențiunea Națională, a fost implicat în procesul șefilor girondini și ghilotinat la 31 octombrie 1793 [36, p.104-105].

Opera sa a văzut lumina tiparului chiar în anul decapitării lui Grigore Alexandru Ghica pentru protestul înaintat în legătură cu raptul Bucovinei, ulterior ea fiind reeditată de mai multe ori [37]. Deși l-a etichetat pe fostul său stăpân drept un „avar meschin”, corupt și incapabil să dea legi, autorul francez s-a axat în special pe descrierea Iașilor și a drumurilor care duc spre capitală, evocând cu sarcasm și timpurile din trecut ale dacilor și romanilor mai mult prin prisma „unor italieni mizerabili care, asemenea ocașilor din Antile și din Cayenne, fuseseră deportați pentru crimele lor și lasă drept moștenire urmașilor *viciul și lașitatea*” [38, p.32]. Pentru descrierea trecutului țării, Jean-Louis Carra s-a inspirat din „*Descriptio Moldaviae*” a lui Dimitrie Cantemir, dintr-un manuscris al logofătului Miron Costin și din mai multe relatări anecdotice, aflate în circulație și care vizau domnia ultimilor domni. Preceptorul francez al odraslelor domnului țării nu a avut o atitudine serioasă față de cronologia evenimentelor descrise, preferând să ofere cititorului o amplă biografie a lui Dimitrie Cantemir, atribuindu-și prin aceasta o structurare neproporțională a lucrării elaborate. Autorul a expus în treacăt unele măsuri de modernizare a producției de mărfuri, în special prin promovarea produselor textile confecționate la manufactura înființată cu stăruințele domnului țării. Existența unui număr restrâns de meșteșugari pământeni și străini o explica prin faptul că țăranul avea îndemânarea de a-și confecționa totul ce-i trebuia, renunțând la procurarea de pe piață, iar nobilimea își putea satisface necesitatea în mărfurile de lux din importuri [38, p.34]. Lucrarea lui Jean-Louis Carra reprezintă o realizare importantă a unui occidental care a analizat și apreciat situația din Țara Moldovei în plan istoric, juridic, politic, economic, social, demografic și cultural.

Un alt călător care a staționat o perioadă mai îndelungată în Țara Moldovei, îndeplinind și importante funcții pe lângă domni, a fost Alexandre-Maurice Blanc de la Nautte, conte d'Hauterive. Este comandor al Legiunii de onoare, consilier de stat, director al Arhivei Naționale, consul al Franței în SUA, membru al Academiei de inscripții. Din anul 1784 s-a aflat în suita contelui Choiseul-Gouffier care reprezenta în calitate de ambasador interesele franceze pe lângă Poartă. Alexandre d' Hauterive a îndeplinit o perioadă funcția de bibliotecar al Ambasadei franceze din Constantinopol, contribuind și la căutarea manuscriselor rare și a urmelor arheologice ale vechilor civilizații. Din anul 1785 Alexandre d'Hauterive a îndeplinit funcția de secretar al domnului Țării Moldovei Alexandru Ioan Mavrocordat, fiind răsplătit pentru serviciile sale mai mult decât generos (la începutul carierei sale primea un salariu de 160 livre pe an, iar în Țara Moldovei era răsplătit cu 15.000 livre anual). Alexandre d' Hauterive nu s-a acomodat în Moldova, fiind izolat într-un „castel” din împrejurimile Iașilor, neavând astfel posibilitatea de a comunica cu niciun călător. S-a aflat în Țara Moldovei timp de doi ani, iar la începutul anului 1787 a primit permisiunea autorităților franceze de a reveni în patrie [39, p.33-39]. Lucrarea sa *Memoriu asupra vechei și actualei stări a Moldovei prezentat lui Alexandru vodă Ipsilanti domnul Moldovei la 1787* a fost finalizată în perioada de domnie a lui Alexandru Ipsilanti în Țara Moldovei și prezintă o analiză temeinică a trecutului și prezentului principatului [40]. Secretarul francez a citit lucrarea lui J-L Carra, văzându-se ulterior obligat să ofere o descriere redactată la acea vreme. Pe lângă boierii impozanți, slujbașii mândri de titlurile lor, negustorii greci insinuați și vicleni, meșteșugarii nemți bețivi și certăreți, evreii aducând cu „caprele de Angora”, țiganii de nimic, autorul îi pomenește și pe „grosolanii negustori moldavi care falsifică mărfurile ce au căutare” [38, p.36]. Alexandre d'Hauterive, spre deosebire de interesele țării și de alți vizitatori străini, respinge învinuirile de pungășie și lene aduse țăranilor pământeni. Și țăranii poloni erau învinuiți de anumite metehne, în același timp asupririle sociale exercitate asupra lor erau și mai grele; în schimb, ei nu prestau cerințe față de străini.

Iezuitul Ruggiero Giuseppe Boscovich (1711-1787)*, care făcea parte din suita ambasadorului Marii Britanii la Constantinopol James Porter, în anul 1762 a efectuat o călătorie de la Constantinopol în Polonia, traversând și Țara Moldovei, despre care a scris (pe alocuri, chiar și cu compasiune) în jurnalul său de călătorie [41]. Abatele nota că suita din care făcea parte a sosit la 16 iunie la Bazargic, a trecut Dunărea, pe la Măcin, pe pământul Țării Moldovei, apoi a urmat itinerariul: Galați – Pucen (Pucheni) – Berlat (Bârlad) – Iași – Șipote – Stroești – Dorohoi – Cernăuți – Zalescic, aflat pe domeniile principelui Poniatowski, castelan al Cracoviei [36, p.62-65]. La Cernăuți Boscovich l-a cunoscut pe ispravnicul Millo, care i-a oferit și unele informații referitoare la comerțul Țării Moldovei cu Polonia și Germania. Însemnările de călătorie ale lui Ruggiero Giuseppe Boscovich reprezintă o sursă importantă de cercetare a vieții politice, sociale și economice; autorul a realizat într-o perioadă de timp restrânsă o narațiune istorică în mare parte obiectivă.

* Ruggiero-Giuseppe Boscovich s-a născut la 18 mai 1711 la Ragusa, din anul 1725 a intrat în ordinul iezuiților, din anul 1740 a profesat la colegiul iezuit din Roma, predând filosofia și matematica, fiind pasionat și de astronomie.

Ambasadorul englez la Poarta Otomană Sir James Porter s-a aflat timp de 15 ani la Constantinopol, având astfel posibilitatea de a se documenta temeinic pentru a publica fragmentar ulterior memoriile sale în anii 1769-1770. Primul volum integral al scrierii memorialistice a fost publicat abia în anul 1854 de către nepotul său Sir George Larpent. Porter nu cunoștea limba turcă, recurgând deseori la serviciile unor informatori și agenți ai Companiei Britanice a Levantului cu sediul la Constantinopol condusă pe atunci de Aymard. Ambasadorul amintește și de faptul că printre informatorii lui ocazionali figurau negustori armeni, evrei și greci. Oficialul englez constata cu regret că informatorii ocazionali îl tratau ca pe un străin, în pofida funcției pe care o deținea, ferindu-se să-i dea răspunsuri corecte, iar dacă străinii insistau, atunci informatorii recurgeau la travestirea adevărului, „astfel încât atât întrebările lor, cât și răspunsurile la întrebările puse sunt numai produse născocite de imaginația lor” [36, p.67]. Porter a analizat cu lux de amănunte situația domnilor fanarioți, etichetați drept „niște cârmuitori-fantomă” sau „monarhi de bâlci” care „dacă nu jefuiseră destul” luau împrumuturi de sume necesare cu o dobândă de 25% [36, p.69]. Nepotul său Sir George Larpent menționa că în anul primei împărțiri a Poloniei (1772) Sir James Porter a condamnat în termeni aspri această nedreptate. Într-o discuție cu ambasadorul austriac la Londra, baronul Rougerfeldt, Porter a calificat inițiativa drept o purtare imorală a „celor trei capete încoronate spoliatoare” [36, p.71]. Memoriile lui Porter vor constitui ulterior o sursă primordială de inspirație pentru cercetătorii interesați de esența și istoria epocii fanariote, de tainele Fanarului și ale Seraiului.

Omul politic și diplomatul Stefano Ignazio Raicevich a elaborat lucrarea „*Observazioni storiche naturali, e politiche intorno la Valachia, e Moldavia*”, care a fost publicată pentru prima dată la Napoli de editorul Gaetanp Raimondi în anul 1788, fără a fi indicat autorul [42, p.289]. Raicevich este caracterizat de către Nicolae Iorga drept un „slav italianizat”, care a îndeplinit funcția de consul austriac la curțile de la București și Iași (1782-1786). Pe lângă toate acestea, Raicevich era medic de meserie, a cunoscut realitățile economice și comerciale, fiind și un distins om de cultură, înzestrat cu talent literar. A descris situația din cele două principate, oferind informații prețioase referitor la diversitatea și cantitatea exporturilor din Țara Moldovei în Polonia. De asemenea, Raicevich a prezentat și un tablou al apartenenței etnice a negustorilor antrenați în raporturile economice moldo-polone. S.I. Raicevich era pătruns de spiritul iluminist, fiind convins că dacă principatele dunărene ar fi fost anexate de către Austria sau Prusia, ar fi avut numai de câștigat în aspectul dezvoltării economiei și culturii [42, p.296].

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea Țara Moldovei a fost vizitată și de numeroși călători ruși, mai bine zis supuși ruși, dintre care îi menționăm pe Gh.Struve, F.Rostopcin, Conte de Langeron [43]. Informațiile acestor călători reprezintă un interes științific deosebit mai ales prin prisma abordărilor neadekvate și chiar a unor aprecieri diametral opuse oferite cititorului.

Un șir de alți călători, cum ar fi Andreas Wolf [44], Chrazanowski [45], D. Ahmed Resmi Effendi [46], contele Jerzy August Mniszech, contele Potocki, ambasadorul Angliei la Constantinopol Porter, lordul Baltimore, baronul de Tott, au trecut în perioade diferite prin Țara Moldovei, în special având misiuni diplomatice și lăsând posterității prețioase informații despre starea de lucruri din principat, inclusiv în aspect economic și comercial [47].

Baronul de origine maghiară de Tott a fost numit în anul 1767 consul al Franței în Crimeea. Urmând itinerariul său prin Viena, Cămenita și Hotin, înaltul oficial a trecut prin Moldova, țară care l-a impresionat prin bogățiile imense și varietatea peisajelor savurate. Notițele sale de călătorie le-a publicat ulterior în „*Mémoires du Baron de Tots sur les Turcs et les Tartares*” [48] (au fost publicate în 4 volume în 1785 la Maastricht de către editorii J.E. Doufour și Philippe Roux). Pe alocuri, baronul de Tott chiar descria cu compasiune situația din Moldova, țară care-i amintea de Burgundia, mai ales dacă ar fi putut beneficia de o cârmuire înțeleaptă [36, p.96]. Oficialul francez a lăsat posterității informații prețioase privitor la situația politică, economică și socială existentă la acea vreme în țările române.

Concluzii

Constatăm că izvoarele istorice care reflectă multiple aspecte ale relațiilor comerciale dintre Țara Moldovei și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea se disting după gradul de obiectivitate, modalitatea și limba în care a fost expusă informația, mediul social în care a fost elaborat documentul, gradul de instruire și nivelul de cultură al autorilor, nivelul de angajare politică și financiară al călătorilor străini, toleranța și intoleranța străinilor față de pământeni. Dintre izvoarele cu un caracter mai obiectiv evidențiem hrisoavele domnești, actele gestionare, sămile vistieriei țării și descrierile statistice ale principatului. Marcate de o doză

sporită de subiectivism sunt narațiunile istorice și notițele călătorilor străini, aflați în țară în calitate de simpli călători, secretari, preceptori ai copiilor domnilor sau de angajați ai misiunilor diplomatice ale marilor puteri. Informațiile diverse, iar pe alocuri și contradictorii, pe care le oferă izvoarele istorice ale epocii, permit o cercetare complexă a problemei relațiilor comerciale dintre Țara Moldovei și Polonia în a doua jumătate a secolului XVIII, mai ales în baza analizei critice aplicate față de fiecare sursă istorică în parte.

Referințe:

1. IORGA, N. *Studii și documente cu privire la istoria românilor. Cărți domnești, zapise și răvașe*. Vol.V. București: Editura Ministerului de Instrucțiune Publică, 1903. 721 p.; Idem. *Studii și documente cu privire la istoria românilor. Cărți domnești, zapise și răvașe*. Vol.VI. Partea II. București: Editura Ministerului de Instrucțiune Publică, Supliment grafic I.V. Socec, 1904. 661 p.; Idem. *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor adunate din depozitivele de manuscripte ale Apusului și publicate cu sprijinul Ministerului de Instrucțiune Publică*. Vol.I. București: Imprimeria Statului, 1895, 2 pl. + 400 p. + LXI.; Idem. *Alte lămuriri despre veacul al XVIII-lea după izvoare apusene. Luarea Basarabiei și Moruzeștii*. București: Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1910. 39 p.; Idem. *Călători, ambasadori și misionari în țările noastre și asupra țărilor noastre*. București: Stabilimentul grafic I.V. Socec, 1889. 81 p.; Idem. *Știri despre veacul al XVIII-lea în Țerile noastre după corespondențe diplomatice străine*. Vol.II (1750-1812). București: Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1910. 72 p.
2. *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în secolul al XVIII-lea (1775-1786) /Cărți domnești și zapise / Colecția Moldova în epoca feudalismului*. Vol.X. Volum realizat de: Larisa Svetlicinai, Demir Dragnev, Eugenia Bociarov. Coordonator: Demir Dragnev. Chișinău: Civitas, 2005. 319 p.
3. GHIBĂNESCU, GH. *Sămile vistieriei Moldovei pe anul 1764 (iunie, iulie și august)*. Seria II (Extras din „Ioan Neculce” Buletinul Muzeului Municipal Iași (IN), fasc. 9). Iași: „Viața Românească”, 1931. 19 p.
4. CAPROȘU, I. *Sama vistieriei Țării Moldovei din 1777 (I)*. Extras din: „Arhiva genealogică”, IV (IX), 1997, 1-2. Academia Română, Comisia de heraldică, genealogie și sigilografie, Filiala Iași. Iași, 1997, p.125-158; Idem. *Sama vistieriei Țării Moldovei din 1777 (II)*. Extras din: „Arhiva genealogică”, V (X), 1998, 1-2. Academia Română, Comisia de heraldică, genealogie și sigilografie. Filiala Iași. Iași: Editura Academiei Române, 1998, p.179-229; Idem. *Sama vistieriei Moldovei pe anul 1764. Sama I (februarie–iulie)*. În: *Ioan Neculce. Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei (Serie nouă) (BMIM)*, II-III, Iași, 1996-1997, p.273-320; Idem. *Sama vistieriei Moldovei pentru decembrie 1784*. În: *Cercetări istorice (Serie nouă)*. Extras. Complexul muzeal național „Moldova”, Muzeul de Istorie a Moldovei, Iași, 1997, p.69-109; Idem. *Sama vistieriei Țării Moldovei din octombrie – noiembrie 1786*. În: *Hrisovul. Buletin al Facultății de arhivistică*, VIII (Serie nouă). București: Editura Ministerului de Interne, 2002, p.283-330.
5. CAPROȘU, I. Documente românești din arhive străine (secolele XVI – XVIII). În: *Analele Științifice ale Universității „Al.I. Cuza” (Serie nouă)*. *Istorie*. Tomul XXXVII – XXXVIII. Iași: Editura Universității „Al.I. Cuza”, 1991-1992, p.273-320.
6. CAPROȘU, I. *Documente statistice privitoare la orașul Iași*. Editate de Ioan Caproșu și Mihai-Răzvan Ungureanu. Vol.I (1755-1820). Iași: Editura Universității „Al.I.Cuza”, 1997. 470 p.
7. CAPROȘU, I. Documente inedite privitoare la istoria orașului Iași (1727-1767). În: *Civilizația urbană din spațiul românesc în secolele XVI-XVIII*. Editor Laurențiu Rădvan. Iași: Editura Universității „Al.I. Cuza”, 2006, p.223-261, + copiile originalelor; *Documente privitoare la istoria orașului Iași. Acte interne (1741-1755)*. Vol.V. Editate de Ioan Caproșu. Iași: Editura „Dosoței”, 2001. 1265 p.; *Documente privitoare la istoria orașului Iași. Acte interne (1771-1780)*. Vol.VII. Editate de Ioan Caproșu. Iași: Editura „Dosoței”, 2005. 852 p.; *Documente privitoare la istoria orașului Iași. Acte interne (1781-1790)*. Vol.VIII. Editate de Ioan Caproșu. Iași: Editura „Dosoței”, 2006. 928 p.
8. *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*. Vol.II. Moldova. Întocmit de Vasile Mihordea, Ioana Constantinescu, Cornelii Istrati. București: Editura Academiei, 1966. 794 p.
9. ROSENBAUM, L. *Documente și note privitoare la Istoria Evreilor din Țările Române*. Vol.I (1476-1750). București: Tipografia „Planeta”, 1947. 97 p.
10. *Izvoare și mărturii privitoare la evreii din România*. Volum întocmit de Mihai Spielman, Vol.II. Partea 1. București: Tipar executat la B.P. „Filaret”, 1988. 291 p.: + reproduceri; *Izvoare și mărturii privitoare la evreii din România*. Volum întocmit de L.Benjamin, M.Spielman, S.Stanciu. Vol.II. Partea 2. București: Hasefer, 1990. 562 p.
11. *Documente privitoare la istoria economică a României. Orașe și târguri. 1776-1861. Moldova*. Seria A. Vol.II. București: Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1960. 558 p.
12. MIHAILOVICI, P. Documente moldovenești găsite la Constantinopol (1462-1755). În: *Cercetări istorice. Revistă de istorie românească (CIRIR)* (Prima parte). Anul X-XII, nr.1, 1934-1936. Iași: Institutul de Arte Grafice „Presa bună”, 1936, p.3-63.
13. MURARIU, I. Documente privind prețurile unor mărfuri în Moldova la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIX-lea. În: *Carpica. Revista Muzeului județean de istorie „Iulian Antonescu”*. Vol. XXIV. Bacău: Muzeul județean de istorie „Iulian Antonescu”, 1993, p.103-129.

14. RÎPĂ-BUICLIU, D., VASILESCU-CAPSALI, N. Un document cămătăresc inedit de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. În: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”* (AIIA). Tom. XIV. Iași, 1977, p.567-581.
15. GUBOGLU, M. Documente românești inedite în arhivele din Istanbul. 1766 – „Fabrica” de postav de la Chipirești. În: *Magazin Istoric* (MI). Anul XXII, nr.5(254). București, 1988, p.19-23.
16. FURNICĂ, D. *Din istoria comerțului la Români. Mai ales băcănii (publicațiune de documente inedite 1593-1855)*. București: Atelierele Grafice Socec, 1908, LXIV + 557(560) p.
17. *Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente (1393-1849)*. București: Textul executat la I. P. „13 Decembrie”, 1983. 746 p.
18. *Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului*. Publicate cu un studiu introductiv de Aurel V. Sava. București: Institutul de Istorie Națională, 1944, 562 p.
19. *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei*. Publicate de Aurel V. Sava. București: Fundația regele Carol I, 1937. 325 p.
20. *Documente din vechiul ocol al Câmpulungului Moldovenesc*. Culese, adnotate și publicate de T.V. Stefanelli. București: Librăria Socec & Comp., 1915, 484 p. + 18 fasc.
21. BĂLAN, T. *Din istoricul Câmpulungului Moldovenesc*. București, Editura Științifică, 1960. 344 p.; Idem. *Documente bucovinene*. Vol.IV (1720-1745). Cernăuți: Editura Mitropoliei Bucovinei, 1938. 299 p.; Idem. *Documente bucovinene*. Vol.VI (1760-1833). București: Editura Mitropoliei Bucovinei, 1942. 504 p.; Idem. *Documente bucovinene*. Vol.VII (1464-1740). Ediție îngrijită de prof. univ. Dr. Ioan Caproșu. Iași: Taida, 2005. 318 p.; Idem. *Documente bucovinene*. Vol.VIII (1741-1799). Ediție îngrijită de prof. univ. Dr. Ioan Caproșu. Iași: Taida, 2006. 325 p.; Idem. *Documente bucovinene*. Vol.IX (1800-1899). Ediție îngrijită de prof. univ. Dr. Ioan Caproșu. Iași: Taida, 2006. 164 p.
22. *Documente turcești privind istoria României*. Vol.III (1791-1812). Întocmite de Mustafa A. Mehmet. București: Editura Academiei, 1986. 396 p.
23. VELIMAN, V. *Relațiile româno-otomane (1711–1821). Documente turcești*. București: Direcția Generală a Arhivelor Statului, Serviciul publicații și valorificare, 1984. 795 p.
24. *Documente privitoare la istoria românilor*. Culese de Eudoxiu de Hurmuzaki. Editor Ioan Slavici. Vol.5. Partea 1 (1650-1699). București: Socec și Teclu, 1885, XXII+547 p.; *Documente privitoare la istoria românilor*. Culese de Eudoxiu Hurmuzaki. Vol.VII (1750-1818). București: Stabilimentul în Arte Grafice Socecu, Sander & Teclu, 1876. 585 p.; *Documente privitoare la istoria românilor*. Vol.X. Rapoarte consulare prusiene din Iași și București (1763-1844) adunate, adnotate și publicate de Nicolae Iorga. București: Stabilimentul grafic I.V. Socecu, 1897, CXXXp. + 694 p.; *Documente privitoare la istoria românilor*. Culese de Eudoxiu Hurmuzaki. Vol.XIX. Partea 1: *Corespondența diplomatică și rapoartele consulare austriece: 1782-1797*. Publicate după copiile Academiei Române de Ion I. Nistor. București: f. e. 1922. 916 p.; *Documente privitoare la istoria românilor*. Urmare la colecțiunea lui Eudoxiu de Hurmuzaki. Supliment I. Vol.I (1518-1780). Documente culese din diferite publicațiuni și din biblioteca Națională din Paris de G.Tocilescu, din Arhivele Ministerului Afacerilor Străine din Paris de A.I. Odobescu. Publicate sub auspiciile Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice și ale Academiei Române. București, 1886. 1003 p.; *Documente privitoare la istoria românilor*. Culese de Eudoxiu de Hurmuzaki. Supliment 1. Vol.II. (Culese de A.I. Odobescu). București: Stabilimentul grafic Socecu & Teclu, 1892. 755 p.; *Documente privitoare la istoria românilor*. Vol.19. Partea 2: *Corespondență diplomatică și rapoarte consulare austriece (1798-1812)*. Culese de Eudoxiu de Hurmuzaki. Publicate după copiile Academiei Române de Ion I. Nistor. Cernăuți: Institutul de Arte Grafice Glasul Bucovinei, 1938. 872 p.
25. IORGA, N. *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor. Extrase din corespondența ambasadurilor prusiene la Constantinopol și Petersburg cu privire la Țările Române*. Vol.II. Partea VII. București: Imprimeria Statului, 1896. 740 p. [Accesat: 12.12.2017]. Disponibil: <http://www.unibuc.ro/CLASSICA/acteiorga2/cuprins.htm>; Idem. *Studii și documente cu privire la istoria românilor*. Vol.XVI. București: Editura Ministerului de Instrucțiune Publică, 1909, IX + 450 p.; Idem. *Studii și documente cu privire la istoria românilor. Documente interne*. Vol.XXII. București: Tipografia „Neamul Românesc”, 1913. 474 p.; Idem. *Studii și documente cu privire la istoria românilor. Acte străine din arhivele Galiției, vechii Prusii și Țările de Jos*. București: Tipografia „Neamul Românesc”, Vălenii de Munte, 1913. 519 p.; *Documente privitoare la istoria românilor*. Vol.X. Rapoarte consulare prusiene din Iași și București (1763-1844) adunate, adnotate și publicate de Nicolae Iorga. București: Stabilimentul grafic I.V. Socecu, 1897, CXXXp. + 694 p.
26. *Documente privitoare la istoria românilor culese din Arhivele din Simancas de Al.Ciorănescu*. București: Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria națională, 1940. 394 p.
27. DUZINKEVICI, GH. *Documente din arhivele polone relative la istoria românilor(sec. XVI-XIX)*. Vălenii de Munte: „Datina Românească”, 1935. 47 p.; Idem. Manuscrise vechi. În: *CIRIR*, anul II-III, 1926-1827. Iași: Viața românească, 1927, p.249-255.
28. Cronicul protosinghelului Naum Rîmniceanu de la 1768-1810. În: Erbiceanu Constantin. *Cronicarii greci carii au scris despre români în epoca fanariotă*. Textul grecesc și traducerea românească. Lucrare făcută de Constantin Erbiceanu. București: Tipografia Cărților Bisericești, 1888, p.259-294.

29. *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1659-1754*. Ediție de Nistor Camariano și Arianda Camariano. București: Editura Academiei, 1965. 808 p.
30. CANTEMIR, D. *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae. Descrierea Moldovei*, ediție bilingvă, traducerea după originalul latin de Gh.Guțu. București: Editura Academiei, 1973, 404 p. + 1 h.; Idem. *Descrierea Moldovei*. Cu o notă introductivă, note explicative, un portret și o chartă de Miron Nicolescu. București: Editura Librăriei SOCEC & Co., Societate Anonimă, 1909 / București: Semne, 2004 (Ediție anastatică a lucrării apărute în 1909). ISBN 973-624-243-9
31. VASÎF, A. Tarih sau Mehasin-ül-âsâr ve hakayik-ül-ahbar (Fapte bune și știri adevărate). În: *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase, III. Sfârșitul sec. XVI- începutul sec. XIX*. Volum întocmit de Mustafa A. Mehmet. București: Editura Academiei, 1980, p.285-387.
32. ASÎM, A. Tarih. În: *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase, III. Sfârșitul sec. XVI-începutul sec. XIX*. Volum întocmit de Mustafa A. Mehmet. București: Editura Academiei, 1980, p.389-436.
33. МАЧАРАДЗЕ, В. Грузинский путешественник XVIII века Иона Гедеванишвили о Молдове и Валахии. В: *Revue des études sud-est européennes*. Tome XVIII, nr.3. Bucarest: Éditions de l'Académie de la République de Roumanie, 1970, p.434-459.
34. PEYSSONNEL, CH. *Observations historiques et géographiques sur les peuples barbares qui ont habité les bords du Danube et du Pont-Euxin*. Paris: S.F. Simon, 1765. 364 p. [Accesat: 12.12.2017]. Disponibil: <https://archive.org/details/observationshis00urbagoog>; Idem. *Traté sur le commerce de la Mer Noire*. Tome second. Paris: Chez Cuchet, 1787. 377 p.
35. LEMNY, Șt. Români în istoriografia franceză din secolul XVIII. În: *Români în istoria universală*. Vol.I / Coordonatori: I.Agrigoroaiei, Gh.Botezatu, V.Cristian. Iași: Editura Universității „Al.I. Cuza”, 1986, p.152-162.
36. LĂZĂRESCU, D. *Imaginea României prin călători*. Vol.I (1716-1789). București: Sport-Turism, 1985. 335 p.
37. CARRA, J-L. *Istoria Moldovei și a Țării Românești*. Iași: Institutul European, 2011. 197 p. ISBN 978-973-611-609-4
38. IORGA, N. *Istoria relațiilor române. Antologie* / Ediție îngrijită de Florin Rotaru. Traducere de Anca Verjinschi. București: Semne, 1995. 294 p.
39. MIHORDEA, V. De Hauterive secretar domnesc în Moldova (1785). În: *Revista Istorică (RI)*. Anul XXI, nr.1-3 (ianuarie-martie). Vălenii de Munte: Tipografia „Datina Românească”, 1935, p.33-42.
40. HAUTERIVE, A. (d'HAUTERIVE, A.) *Memoriu asupra vechei și actualei stări a Moldovei prezentat lui Alexandru vodă Ipsilanti domnul Moldovei la 1787*. București: Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1902, 414 p. (Le comte d'Hauterive. *Mémoire sur l'état ancien et actuel de la Moldavie présenté à S. A. S. Le Prince Alexandre Ypsilanti, Hospodar Régnant, en 1787*. Bucarest: L'Institut d'Arts Graphiques I Carol Göbl”, S-r Ion St. Rasidescu, 1902).
41. BOSCOVICH, R. Jurnalul călătoriei din Constantinopol în Polonia, anul 1763. În: *Ioan Neculce (BMMI)*. Fasc. 7. Iași, 1928, p.219-239.
42. GUIDA, F. Un intelectual „italian” în serviciul Imperiului habsburgic în Principatele Țara Românească și Moldova la sfârșitul sec. XVIII. În: *Călători români în Occident. Secolele XVII-XX* / Coordonatori Nicolae Bocșan, Ioan Bolovan. Cluj-Napoca: Institutul Cultural Român, 2004, p.289-307.
43. BEZVICONI, GH. *Călători ruși în Moldova și Muntenia*. București: Institutul de Istorie Națională, 1947. 463 p.; Idem. *Călători ruși în Moldova și Muntenia*. București: Domino®, 2003. 154 p.
44. COSTĂCHESCU, M. Contribuții pentru o descriere statistică-istorică a Principatului Moldovei, de Andreas Wolf, Sibiu, 1805. În: *Ioan Neculce (BMMI)*. Fasc. 5. Iași, 1925, p.286-291.
45. PANAITESCU, P. *Călători poloni în țările române*. București: Cultura Națională, 1930, 273 p.
46. CARADJA, C.D. Ahmed Resmi Effendi și călătoria lui prin Moldova. În: *Ioan Neculce (BMMI)*. Fasc. 4. Iași, 1924, p.266-267.
47. IORGA, N. *Istoria românilor prin călători. De la jumătatea veacului al XVII-lea până la 1800*. Vol.II. București: Editura Casei Școalelor, 1928. 292 p.
48. *Mémoires du Baron de Tots sur les Turcs et les Tartares. Seconde partie*. Amsterdam: M. DCC. LXXXV. 220 p. [Accesat: 14.12.2017]. Disponibil: <https://books.google.ro/books?id=FWypRauoBNMC&pg=PA17&lpg=PA17&dq=Mémoires+du+Baron+de+Tots+sur+les+Turcs+et+les+Tartares+Moldavie>

Prezentat la 08.12.2017